

Художній світ творів Богдана Лепкого

УДК 821.161.2-3 (Лепкий Б.)

Світлана Бородіца, доцент (Тернопіль)

Історіософський дискурс повісті «Сотниківна» Б. Лепкого

У статті досліджується художній світ історичної повісті «Сотниківна» Б. Лепкого, зокрема світоглядна концепція автора, жанрово-стильові і поетикальні параметри твору, з'ясовується його особливе місце у корпусі історичної прози митця.

Ключові слова: історіософська концепція, історична повість, художній світ, правда і вигадка, хронотон.

Boroditsa S. Historiosophical discourse of the story "Centurion's daughter" ("Sotnykivna") by B. Lepkyi.

The article deals with the artistic world of historical story "Centurion's daughter" ("Sotnykivna") by B. Lepkyi. Outlook concept of the author, genre-style and poetic parameters of the work are analyzed in particular. The special locality of the work is elucidated among the artist's historical prose.

Key words: historiosophical concept, historical story, artistic world, truth and fiction, chronotope.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Історична проза Б. Лепкого завдяки жанрово-стильовій динаміці займає особливе місце в українській літературі ХХ століття. У контексті тогочасного західноукраїнського письменства, презентованого творами В. Будзиновського, Д. Віконської, К. Гриневичевої, Г. Журби, О. Кобилянської, Н. Королевої, Ю. Липи, Ю. Опільського, С. Ордівського, У. Самчука, А. Чайковського та ін., історичний прозаїк Б. Лепкого, насамперед пенталогія «Мазепа», творять своєрідний «гіпертекст», у якому твори різної художньої вартості поєднувалися історіософською концепцією, спільними ідейними домінантами, складною моделлю вольової особистості. У своїх жанротворчих шуканнях

письменник міцно спирався на національні літературні традиції, на основі яких створив власну неоромантичну систему, що синтезувала фольклорні, реалістичні, модерністські елементи зі світовими досягненнями у сфері жанрології. Увага до історичної тематики постійно спонукала Б. Лепкого до нових структурно-формальних експериментів, що засвідчує історична повість «Сотниківна», яка побачила світ 1931 року у Львові.

Аналіз дослідження проблеми. «Історична картина з часів Івана Виговського», як окреслив жанрову природу «Сотниківни» автор, – ускладнена художня система, усі рівні і компоненти якої підпорядковуються основним естетичним вимогам. На цьому наголошують дослідники творчості митця: Н. Білик, Н. Буркалець, Б. Вальнюк, Н. Гавдида, Р. Горак, М. Жулинський, М. Ільницький, О. Костецька, Т. Литвиненко, Ф. Погребенник, В. Соколова та ін. Феномен Б. Лепкого полягає в тому, що він «впливає на уяву уявою, а не аргументами та історичними документами» [4, с. 30], – писав М. Рудницький у ґрунтовній студії «Богдан Лепкий» (1936). Його «сугестивний» прозопис, активізуючи почуття реципієнта, апелює до його суб'єктивного сприйняття. Б. Лепкий майстерно володів художньо-малярськими формами впливу на читача, на чому наголошує Н. Гавдида у монографії «Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого» (Київ, 2012) [1]. Безсумнівною є потреба цілісного дослідження жанрово-стильового синтезу в історичній повісті «Сотниківна» крізь призму еволюції історіософського мислення Б. Лепкого. Власне цей аспект в історіософському ракурсі сьогодні актуальний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В історичній прозі Б. Лепкого «головна річ людська душа, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна...вони відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Відси брак довгих описів... і ... непереможна хвиля ліризму... Се

найвищий тріумф поетичної техніки, а властиво, ні, се вже не техніка, се спеціальна душевна організація тих авторів, виплід високої культури людської душі» [5, с. 108]. Дефініція «картина» у підзаголовку повісті «Сотниківна» на перший план виводить асоціативно-образну організацію твору, через яку розкривається його ідейний зміст. Органічний синтез апробованих і нових художніх прийомів здійснюється автором за допомогою багатоплощинного асоціативного малюнка, «лейтмотивну функцію» образів персонажів, словесних «формул». Так, важливу композиційну роль виконують діалоги, які розкривають широку панораму тогочасної дійсності крізь призму сприйняття головних і другорядних персонажів. Під час велелюдних бесід обговорюються складні проблеми політичного, соціального, духовного життя України XVII ст. завдяки цьому письменник творить «відкритий» час (Д. Лихачов), характерний для авторської концепції: поряд з минулим і сучасним у сюжет входить «третя дійсність» – майбутнє: «Боролися ми з Польщею і вибороли Москву, а як тепер станемо боротися з Москвою, то що таке виборемо, панове? – Україну!» [2, с. 18].

Героїчний образ славного козацтва окреслюється у численних масових сценах: святкування Зелених свят на хуторі сотника Шелеста, вечірні зібрання у «громадської тітки» Марти, битва під Конотопом та ін. Але найколеритнішим є образ сивобородого ченця, «котрого всі вельми поважали за розум небуденний і за побожне життя» [2, с. 33]. Він прочитується у повісті як символ совісті та відповідальності за нерозважливі вчинки козаків і непрості гріхи їхніх старшин: «Власть чужа силою потужною на ваші голови гряде, а ви наче й не бачите того, бо очі ваші задавлені во зло... Всякий бо, що чує словеса мої і не творить їх, уподоблюється до мужа юридивого, що домівку свою на піску создав. І прийде дощ, і розіллються ріки і загудуть вітри, а домівка захитається і впаде і бі разрушеніє веліє, от котрого да заступить нас Господь...» [2, с. 33-34]. Ці інтенції – то ораторські, то ліричні, то навіть інвективні – творять експресивний тон оповіді, розмикаючи межі

неоромантичного дискурсу «Сотниківни», динамізуючи його. В останніх частинах твору переважають епізоди і сцени, які можемо назвати швидкозмінними «кадрами», тоді як починається повість широкоформатними картинами «великого плану» (поважно-радісна, бо святкова хата сотника Шелеста, «умаєний» сотників двір, де пахло м'ятою і чебрецем).

Заклик Івана Виговського до походу проти війська князя Пожарського перевернув спокійне хутірське життя родини сотника Шелеста. На захист рідної землі стають не лише чоловіки, а й жінки – його донька Олеся і її тітка Магдалена: «Замало вірити в перемогу України, треба й ділом тую віру скріпляти, щоби вона дійсно перемогла» [2, с. 98]. Дії і вчинки героїв повісті зумовлюються їхніми внутрішніми спонуками, інтенційними силами, що дозволяють говорити про неоромантичну формулу характеру з відповідним комплексом духовних ознак: прагнення сильної особистості до свободи у різних її проявах, повне підпорядкування свого життя державним інтересам і волі України, перевага духовного над матеріальним та ін. Героїчна модель персонажа у «Сотниківні», втілена в образах сотника Тимохвія Шелеста, справжньої доньки свого батька Олесі, її нареченого – сотенного осавула Петруся, окреслена на основі теорії українського консерватизму В. Липинського, політичні погляди якого поділяв Б. Лепкий. Її вихідним пунктом є боротьба за державний суверенітет України як «правової монархії в традиційній формі гетьманату»: «Внутрішня боротьба українська тільки тоді могла би бути не руйнуючою, а творчою, коли б велась вона в ім'я повної волі й повної – державної й культурної – незалежності цілої без винятку української нації... І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації» [3, с. 4].

Національна ідея В. Липинського ґрунтується на двох важливих поняттях: «активна меншість», яка завдяки своїй матеріальній та моральній силі консолідує націю в єдиний суспільний організм, та культ «великої людини», якою, на

його думку, були Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Станіслав Кричевський, Іван Богун, Юрій Немирич, Богдан Стеткевич, Іван Виговський, Іван Мазепа-Колединський, Пилип Орлик, Петро Калнишевський. Саме ці історіософські проблеми досліджує у повісті «Сотниківна» Б. Лепкий. Так, авторитет Богдана, який об'єднав народ у боротьбі за суверенітет Української держави, непохитний: «– Бо покійний гетьман то була сила! Його ще й на смертельній постелі боялися. Нікому не простив, залізною рукою всіх за чуб тримав... І понад ними майнула велика, грізна тінь, аж мороз поза шкуру пішов» [2, с. 19]. У творі постає по-Богданова доба – важкий період Руїни, що «оголив» людські душі, показав їх внутрішню сутність. Б. Лепкий через бінарні опозиції розкрив трагічний характер українського буття: «Де тая істина в нас, на Україні?.. В панах, чи в людях? У своїх, чи в чужинцях? В минулім, чи в майбутнім?.. Зривався народ захищати її і в погоні за правдою, неправду люди творили. Зневажали Господню красу, – кров'ю, як вином червоним торгували...» [2, с. 49]. Охопивши лише один момент з історії України XVII ст. – битва під Конотопом у червні 1659 року між козаками Івана Виговського та багатотисячним військом князя Пожарського, – письменник глибоко осмислив політичні конфлікти та суспільні суперечності, переконливо зобразив характери персонажів (Тимохвія Шелеста, Олесі, тітки Магдалени, Петра, старого сторожа Авдія, Кирила Івановича та ін.), оскільки повість тяжіє до «людського центру» на тлі історичних подій та політичних колізій. Тому автор зосереджує увагу не на побутових деталях, а на внутрішніх переживаннях, насамперед, Олесі («світ здавався таким безмежно широким і високим, душа рвалася до діла, на плечах виростали крила. Ось-ось і розпустиш їх і полетиш далеко-далеко!» [2, с. 98]), Магдалени («вона перейнялася тим воєнним духом, перед котрим все інше блідне і щезає, як блідне й щезає сяйво погідних зір при блиску бурливих блискавок» [2, с. 81]), Авдія («перед його полинялими очима стали рисуватися поодинокі моменти тієї жахливої картини, вже його, хоч старече, а все таки козацьке серце стало

почувати той дивний смак, який воно колись у боях почувало...» [2, с. 66]), Петруся («Велика річ, коли-б Виговський князем зробився, як у других державах є, щоби нас тільки з під Москви визволив» [2, с. 20]).

Історіософський дискурс повісті «Сотниківна» увиразнюють християнське мислення Б. Лепкого і його безмежна любов до українського фольклору. Зауважимо, що дивосвіт «казки діточих літ» інтерпретується як архетипний образ-символ авторського бачення світу й естетичної орієнтації митця. У час смертельної небезпеки, коли Олесею викрали «умичники» боярина Кирила Івановича, її душа шукає порятунку у легенді про зорі-свічі, де розповідається про споконвічну боротьбу двох первнів – добра і зла, божественного і диявольського, світлого і темного: «Душі померші тужать за землею, хоч як їм гарно в небі. Пан Біг знає їх тугу і дає їм свічки до рук, щоб ішли та дивилися, що діється там, де вони колись пробували... І, як котра з душ, задивившись у свою хату рідну, побачить у ній добро, то свічка у її руці ясно горить,... якже котра щось недоброго, щось грішного гень у долині побачить, то схвилюється і задрить свічка в її руках... А диявол не рад тому землі із небом єднанню... Але Господня сила від диявольської більша і не погасити йому ні одної зорі, не припинити йому єднання померших із живими, поки ці останні по правді живуть» [2, с. 44]. Ця «казка діточих літ» наповнює текст яскравими емоційними тонами, утверджуючи істинні підвалини духовності українського буття, його екзистенційні основи, що засвідчують перебування українців у моральній сфері.

Відношення «людина-світ» у Б. Лепкого отримує філософське вирішення: вічне і тимчасове у природі, велич і мізерність людини, плинність і тривалість часу. Природа у повісті є органічною частиною людського існування, бо персонажі живуть і насолоджуються нею. Разом з Олесею – «українською Псіхе», як її характеризує Б. Лепкий, сміється літнє сонце, відзиваються дикі голуби, тільки їй світить зоря з нічного неба. люди і природа перебувають у гармонії, існують, як нероздільне ціле. Автор «малює» скупі

психологічні пейзажі як виразні ілюстрації до особистісних ситуацій і настроїв (як, наприклад, тривожні рефлексії Олесі на цвинтарі біля могили матері: «Поміж могилками росла трава висока і найрізніші цвіти процвітали... Люди, що все життя провели серед буйної природи, і тепер не розставалися з нею. Слухали її пісень невгомних і казок непереслуханих про силу й чари життя. І не смутком заносило від цього місця вічного спочинку, а лиш тихою відрадою» [2, с. 37]), а також до суспільно-історичних зрушень. У фольклорній поетиці митець передає напругу у природі перед вирішальною битвою під Конотопом: «Річка шуміти перестала, трава до землі притулилася, ціла природа принишкла, задеревіла, зудару козаків з москалями дожидаючи...» [2, с. 108]. Попри моделювання станів людської душі (тривога, розпач, розчарованість, ностальгія та ін.) письменник уявлює пейзажні картини за допомогою прийомів градації, ретардації, паралелізму, народнопісенних образів зорі, ріки, дороги, болота, коня та ін.: «Не діброва це грає, не тирса шумить, не повинь гуде, з усіх сторін з тисячі грудей: «Слава! Слава!» – несеться» [2, с. 114]. Такі настроєві малюнки завжди іманентно національні, оскільки вони ніколи не орієнтовані на песимізм, зокрема заперечують нерішучість чи інертність навіть у, на перший погляд, безвихідних ситуаціях, як-от викрадення Олесі, облога Конотопа москалями, спланований відступ Виговського у бою з Пожарським та ін.

Основним засобом художнього вираження почуттів, внутрішнього світу персонажів, конфліктів між ними є колір. Тому вважаємо, що творення Б. Лепким образів за допомогою барв і світлотіней увиразнює його естетичну концепцію. Надзвичайний ліризм оповіді у повісті «Сотниківна» зумовлений поетичним світовідчуттям прозаїка, його вмінням передавати найтонші півтони звуків і відтінки барв, завдяки чому цілісно відтворюються повнота буття світу і настроїв людини: «Була середа, дня 28, червня ст. ст. Повітря мерехтіло, як звичайно ранком, коли має прийти гаряча днина.

Долом стелилася синювата мряка, ніби земля будилася зі сну й позіхала... Аж отсе тії трави й цвіти спаленіли нараз румянцем гарячим і облилися сяйвом золотистим.

Це за Олесею і за її товаришем сходило велике гаряче, українське сонце» [2, с.100]. Солярний символ тут прочитується як архетипний образ, який маркує епоху, національність, ментальні характеристики, а його схід вказує на світоглядну позицію автора, який свято вірив у перемогу українського народу над своїми ворогами, зовнішніми і внутрішніми.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Епічне мислення Б.Лепкого як творчий феномен, майстерно реалізоване в історичних повістях «Сотниківна», «Зірка», «Вадим», «Крутіж», історичних оповіданнях «Орли», «Каяла» та пенталогії «Мазепа», позначене панорамністю, масштабністю авторського погляду на минуле України, яке окреслюється в контексті світової історії. Так, у «Сотниківні» митець всебічно осмислив складний процес історичних зрушень і трансформацій через систему символів і знаків, які умовно моделюють дійсність в його історичному прозописі, що засвідчило ознаки модерністської поетики початку ХХ ст. Б.Лепкий відверто розкрив сутність українсько-російських відносин, обґрунтував ментальні особливості національних характерів, створив концептуальний образ історичної особистості – Івана Виговського, який «як архистратиг на білому коні перед полками своїми за москалями скаче. Жупан на ньому синій, як те небо над ним, чаплине перо на соболевій шапці, гузики самоцвітами горять, а в руці як блискавиця шабля...» [2, с.110]. Історіософська концепція Б.Лепкого синтезувала філософські і політичні погляди М.Грушевського, Д.Яворницького, В.Липинського. Як результат – постала цілісна виховна і націоусвідомлююча концепція історії України. Попри це вона відкриває нові обрії осмислення й рецепції інкультурації Б.Лепкого та мистецького синкретизму в його історичній прозі.

Література:

1. Гавдида Н. Літературно-малювальний дискурс творчості Богдана Лепкого: монографія; Терноп. осередок НТШ ім. Т. Шевченка. – К.: Смолоскип, 2012. – 228 с.
2. Лепкий Б. Сотниківна. Історична картина з часів Івана Виговського: істор. повість. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 116 с.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею й організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – 580 с.
4. Рудницький М. Богдан Лепкий // Слово і час. – 1992. – №11. – С. 28-31.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45-119.

УДК 821.161.2.091

М.М.Данилевич, доц., к. філол. наук

Новели Б. Лепкого «Над ставом» та «Закутник» крізь призму модернізації соціальної проблематики

У статті здійснено текстуальний аналіз двох ранніх новел Б. Лепкого крізь призму їх тематичної, образної та жанрової структури. Особлива увага зосереджена на виявленні специфіки стилю письменника у розкритті гострих соціальних проблем селянського зубожіння та соціального антагонізму. Доведено, що у новелістиці письменника попри схильність до зображення конкретних подій з життя галицького селянства характер постановки проблеми і її художнє вирішення тяжіє до модерністської поетики. Наголошено на ліризації оповіді як одній з визначальних рис індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: *новела, реалізм, модернізація, ліризм, соціальна тематика*

Mariya Danylevych. B. Lepkyi's novellas 'Nad Stavom' and 'Zakutnyk' through the prism of modernization of social problematic.

Textual analysis of the two earliest B. Lepkyi's novellas was implemented in the article through thematic, imaginative and genre structure. Particular attention is paid to revealing peculiarities of writer's